

ARXIU

El Dr. Guàrdia: Menorca i la Renaixença

El menorquí Josep Miquel Guàrdia és un intel·lectual del segle XIX molt desconegut. Però la seva obra ha deixat una forta empremta en el camp pedagògic –fou un dels primers formuladors de l'escola lliure– i en la Renaixença catalana.

Revisions ben recents de l'obra i la biografia del menorquí Josep Miquel Guàrdia i Bagur –un intel·lectual del segle XIX que cal recuperar– han perforat una esquadra interessant en el coneixement d'alguns aspectes de la polièdrica història de la Renaixença catalana.

A l'aixopluc del moviment europeu del Romanticisme s'havia posat dempeus a Catalunya, devers 1833, un sentiment de vigoria i d'enormes repercussions. Hauria d'esdevenir una ideologia, més enllà de receptes per a l'art, una doctrina –en definitiva, pensament i forma d'obrar–. Tot plegat, un punt de represa per emprendre el camí envers la recuperació dels drets nacionals de Catalunya. Aquell veritable aixecament d'un poble que despertava del sopor de la Nova Planta s'anomenà Renaixença.

En la més folgada i optimista de les anàlisis, els investigadors s'havien atrevit a adjudicar-li, a la balear menor, alguns casos d'assimilació del moviment general de la Renaixença, però cap contribució a penes. Fins avui no hi apareixia un nom preeminent ni de qualitat intel·lectual prou sòlida, *homologable* diríem, amb la nòmina estel·lar del Principat. Això, però, ha començat a capgirar-se. Les darreres investigacions han redescobert la figura del menorquí Josep Miquel Guàrdia (1830-1897). N'ha contribuït granment la revisió de la seva obra, realitzada tot coincidint amb el centenari de la seva mort.

La irrupció de Guàrdia a l'escenari d'investigadors moderns no és, tanmateix, un fenomen sobtat. Fa trenta anys, el professor Jordi Carbonell, en un article a *Serra d'Or* (núm. 11, novembre de 1964), havia apuntat que: "El Dr. Josep Miquel Guàrdia contribuï (...) al nostre desvetllament cultural". El catedràtic no hi afegia res més. Avui, en canvi, estem en disposició d'emplenar l'afirmació de Carbonell amb un seguit de mèrits que avalen catedràtics i professors experts en història de la cultura i la literatura catalanes.

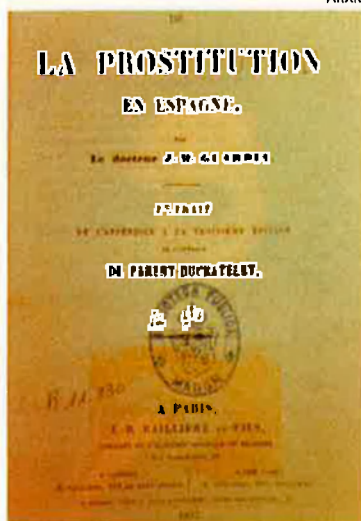
Ullada biogràfica. Guàrdia nasqué a la vila d'Alaior el 23 de ge-

ner de 1830. Fill d'un doctor en medicina (Nicolau Guàrdia i Melià), qui, a la vegada, era descendent de pagesos sense cap tradició en professions intel·lectuals, o de rang social. Com que molt prest donà mostres d'intel·ligència, el pare planificà per a ell la més acurada de les educacions acadèmiques a l'abast. A tretze anys l'envià al liceu de Montpeller per cursar-hi la segona etapa d'ensenyament. Tot seguit, volgué que estudiés el doctorat de medicina a la mateixa ciutat, la facultat de la qual tenia la reputació de ser la més prestigiosa del món. Nicolau Guàrdia era coneixedor de la manca de qualitat de les universitats espanyoles i catalanes. Ell havia fet medicina, amb tota mena d'entrebancs, a Cervera, aquell centre que substituïa la Universitat de Barcelona, tancada a conseqüència de l'obscurantisme borbònic. Per això anà viu d'eludir per al seu fill qualsevol error en l'elecció d'escoles.

Assolit el grau de batxiller, i sense tornar per res a l'illa, s'hi va estar, a Montpeller, fins als 23 anys, edat en què li atorgaren amb llüissor acadèmica el títol de metge. Havia somniat el pare que Josep Miquel seria, aleshores, el filial continuador de la seva pròpia obra mèdica, amb l'orgull complementari de veure'l procedir de la més bona i famosa facultat universitària del moment. Anà errat de comptes. Josep Miquel no sentia pas una activa vocació per la medicina pràctica. I molt manco per la rural i endarrerida que se li albirava a l'horitzó. Va disgustar la família però deixà Menorca. Desitjava instal·lar-se a París per tal d'obtenir el títol de llicenciat en Lletres a la Sorbona. Guàrdia, tot i ser metge format a la facultat més envejable, allò que estimava era les lletres, l'estudi i la investigació de la història, la filosofia, les llengües i la literatura. A tot plegat hi consagraria la seva vida, malgrat que mai no gaudí d'una existència brillant ni tan sols reconeguda pels coetanis com mereixia. Ans al contrari, la biografia de Guàrdia és potser de les més pesaroses i socialment fracassades malgrat l'obra voluminosa i notable que va

realitzar en diversos camps. Al manco cal marcar-hi aquesta divisió: estudis de pedagogia, de filosofia mèdica, d'història espanyola i de crítica literària castellana i catalana. Guàrdia fou un home de posat ferreny. Tenia un caràcter fort, potser excessivament sornut, fins a la insociabilitat. Els primers biògrafs, a començament d'aquest segle, el qualificaren d'indòmit i àdhuc de mal averany. Econòmicament, sempre fou un malentreg, entaforat en penúries constants. Casat amb una francesa i pare de dues filles —o sia, situat en el bell mig de la maduresa— encara reque-

ARXIU

ria d'ajuts econòmics de la família menorquina per sortir-se de la falta de diners i d'estabilitat laboral. Tres de les cinc germanes (fou l'únic mascle de la nissaga) hagueren de romandre fadrines per exhauriment literal dels recursos dotals del pare. Terres i propietats rurals foren venudes amb els anys per atendre aquest intel·lectual, recalcitrament descurat en matèria d'administració i de govern domèstic.

Guàrdia s'adcriví dins una orientació política republicana —potser antimonàrquica per la ràbia del cas espanyol, que tant detestava—, liberal en sentit francès i anticlerical indòcil. Però, tal volta, encarnava un esperit massa individualista i orgullós de la seva veritat com per haver viscut cap episodi de compromís col·lectiu, políticament parlant. La política no havia passat

en ell de ser una pura posició intel·lectual, i no pas una acció. Sols l'estudi i la investigació humanística foren l'únic compromís conegut, sempre exercit en soledat.

En el curs de la seva existència s'organitzà un *modus vivendi* treballant de mestre d'escola de segon grau. De fet, la pedagogia fou el seu autèntic sosteniment material, perquè la tasca editora, malgrat l'abundància de títols i la circulació universitària que conegueren molts d'ells, mai no li donaren prou autonomia. Tampoc la feina passavolant que desenvolupà com a vice-bibliotecari de l'Acadèmia de Medicina a la dècada dels seixanta. Era tan tossut, que no s'estava de polemitzar amb les autoritats acadèmiques de les que depenia que arribés a bibliotecari primer i, més important encara, a consolidar el lloc de feina delejat. Però ni de noves. *"Yo no he querido reformar —confessaria en una carta al pare— modo de escribir, ni ellos se han acordado de lo que habían prometido cuando fui llamado a desempeñar el cargo que yo no había solicitado. Mis últimos artículos que ya habían llamado la atención de Vd., metieron gran ruido; y acordaron de reunirse los descontentos, que lo son casi todos los de la facultad de Medicina, y resultó que pidieron al ministro mi revocación"*.

L'obra pedagògica. En les tasques de pedagog, ha deixat una petjada magnífica. A més de ser un treballador de l'ensenyament escriví assajos de teoria pedagògica valuosos. Guàrdia ha passat a la posteritat com a un dels primers formuladors de l'escola lliure, no només a França sinó també al continent. S'avançava, així, a les teories de l'escola racionalista (o laica) que floririen en el primer terç del segle XX. Com asseguraren els experts actuals, l'obra pedagògica del menorquí és la més extraordinària de les formulades per un baleàric. Admirable reformador, va elaborar alguns llibres de gran mèrit. Antoni Petrus Rotger, catedràtic de Sociologia de l'Educació de la Universitat de Barcelona —també menorquí com Guàrdia—, consi-

A la pàgina de l'esquerra, Josep Miquel Guàrdia a l'edat de trenta anys, en un oli de l'època. Al costat d'aquestes ratlles, portada d'un estudi sobre la prostitució: la producció editorial de Guàrdia fou molt abundant, encara que li va aportar pocs rèdits econòmics.

dera que les “innovacions didàctiques, donades a conèixer a través de la tarima francesa, arribaren fins i tot a orelles d’alguns dels nostres catedràtics (...), com és el cas de Balari i Jovany, els quals les assumiren plenament”.

Havia exercit l’ensenyament, per aquest ordre, a Santa Bàrbara, antiqüíssima institució docent fundada el 1460; al col·legi Monge, la direcció del qual no pogué sostenir la pressió dels seus avantçats postulats i pràctiques escolars, que sovint escandalitzaven dins i fora dels murs àulics; i, per últim, a Chaptal, una irrellevant i petita escola municipal. La dedicació a l’ensenyament la desplegà en les dècades dels setanta i vuitanta. Fou llavors que publicà títols tan essencials com *Grammaire de la langue latine d’après la méthode analytique et historique* (1876), en col·laboració amb el gran llatinista J. Wierzeyski, amic seu; *L’Éducation dans l’Ecole Libre* (1880); i *L’État enseignant et l’Ecole Libre* (1883). Per a l’autor, l’escola lliure, segons els principis que defensa en aquestes publicacions, cal que sigui una relació pedagògica desenvolupada al marge de qualsevol influència estatal i eclesiàstica, ja que sostenia que eren els poders polític i religiós (secularment interessats a controlar l’educació) els que no permeten un veritable desenvolupament dels éssers humans, de llurs consciències i llibertats. L’educació del jovent, per tant, cal que es faci deslligada de l’estat i l’església.

El polígraf Menéndez Pelayo saludaria entusiasta la gramàtica llatina, “una de las mejores (...), libro hoy de fama y autoridad europea”, afirmà. Guàrdia però, no agràia cap elogi, i acabà barallat amb el santanderí. En resposta, aquest l’acusà de trànsfuga i renegat que “tuvo el mal gusto de hacerse francés”. La comtessa Emilia Pardo Bazán, que tot d’una resseguí expectant les primeres produccions intel·lectuals de Guàrdia, també acabaria esbombant que era “un juicio mallorquín”. La gallega s’equivoca en la localització geogràfica. Havia encertat, però, el to despectiu i ofensiu que prete-

nia de brandar contra el menorquí.

La producció ‘major’. Els censos més solvents de la bibliografia de Guàrdia assenyalen que havia editat quaranta-un títols d’obra “major”: llibres extensos i grans assajos; i que publicà una quantitat enorme d’articles i petits treballs en setze revistes especialitzades, com ara *Gazette Médicale de Paris*, *Le Temps*, *Revue Philosophique*, *Revue Trimestrelle de Bruxelles*, *L’Illustration Française* o la catalana *L’Avenç*.

Les col·laboracions a la revista cultural del Principat foren el re-

ARXIU

sultat final d’una lògica evolució anímica i de pensament. Es produí a la dècada dels anys noranta, en el tram final de la seva vida. Però cal entendre’l com l’eclosió natural d’un procés interior que anava congriant-se en ell, almanco des que el 1862 féu l’estudi *Littérature Catalane: Le Docteur Illuminé*, una llarga i engrescada glosa d’un treball de crítica poètica de Jeroni Rosselló sobre Ramon Llull. La consciència de catalanitat de la seva identitat menorquina havia començat a revifar. Fins aleshores els treballs editats havien tractat a propòsit dels filòsofs espanyols del Renaixement, o sobre els primers reformadors dels segles posteriors. També havia realitzat investigacions sobre Miguel de Cervantes i el *Quixot*; o, en el camp de la his-

tòria, sobre la Inquisició, o Antonio Pérez, el diplomàtic de Felip II que inspirà una llegenda negra arrossegada secularment.

L’època castellana experimentà un tomb radical, després d’haver realitzat un viatge facultatiu a tots els Països Catalans, a compte del govern francès, que li havia encarregat una investigació sobre la llengua i la cultura d’aquestes terres. El va verificar el 1884. L’any següent treia a llum en la *Revue des Deux Mondes* els resultats de l’excursió, potser perquè el govern es va desdir del compromís econòmic amb ell.

L’havia arrencada a la Catalunya Nord, després havia passat al Principat, València i, finalment, a les Illes Balears. El desplaçament va permetre’l de visitar Menorca per tercera vegada d’ençà que havia marxat per sempre. Però, a més de tenir oportunitat d’un reencontre familiar, Guàrdia deixondí els seus records d’identitat lingüística i cultural, i arreplegà uns primers materials (gloses, codolades i expressions de cultura popular), sens dubte per endreçar un treball monogràfic que, tanmateix, no pogué enllestir mai. Això no obstant, havia inaugurat un període de plena menorquinitat, entesa en els trets de catalanitat. Estudià la literatura catalana medieval i començava a formular teories i a difondre opinions sobre la manera en què li calia al català i a la seva cultura franquejar-ne el camí del redreçament i la normalitat. També treballaria qualche article sobre normativa ortogràfica, tot estalonant-se en els seus incomparables coneixements de llatí i grec. Potser degut a la seva riquíssima formació grecolatina, Guàrdia sempre defensà una Renaixença catalana mirallejada en els clàssics medievals. Gairebé tot el gruix del pensament de catalanitat va quedar reflectit en una sèrie capital d’articles redactats per a *L’Avenç*. Foren deu, fets entre 1890 i 1892. Tot un ideari patriòtic coherent hi és contingut.

Segons que ha apuntat la investigadora Josefina Salord, la sèrie palesa un Guàrdia magníficament investigador, “i, ahora, tot el coratge de l’intel·lectual compromès”. Els

Una altra imatge de Josep Miquel Guàrdia. L’intel·lectual s’adscriu a una orientació política republicana, liberal en sentit francès i anticlerical indòcil.

articles afronten qüestions claus, encara ara com l'anomenada "decadència" catalana, causada per la pressió castellana i francesa, que després deriva en el fenomen sociolingüístic de la substitució. Un altre exemple: la manca de consciència lingüística del poble. I encara: les repercussions de la manca històrica de filòsofs catalans a l'edat moderna; o la necessitat d'instituir una escola de bones lletres, i que la llengua nacional –o natural, com deia– fos convertida en la vehicular de les escoles. Guàrdia, doncs, s'adonà que feia falta, com recorda ara Salord, "una reforma ortogràfica –fundada en la tradició i ajudada de l'etimologia i l'analogia–, una acadèmia de l'idioma català i una càtedra pública en la Universitat de Barcelona". Acabà proclamant que si mor la llengua, mor la pàtria, i de la tradició nacional no queda més que la memòria.

'Lo Somni'. Esment particular mereix el treball de traducció que féu de *Lo Somni*, de Bernat Metge, al francès (1889). Guàrdia va acompanyar-la d'una densa introducció en què hi sistematitza el seu parer sobre la Renaixença. Defensava, en el terreny de la fixació de la llengua, que si no tornava a uns cànons clàssics, el català degeneraria en *patois* oposat al concepte de llengua nacional. Talment com podem llegir en el proemi de *Lo Somni*, "el català és viu, ple de sabat encara, fidel intèrpret de la raça, forta, activa, emprenedora, aventurera, que tants mots ha vessat a Orient i Occident. i que no du camí

ARXIU

Imatge de la tomba de Josep Miquel Guàrdia (1830-1897) al cementiri de Père-Lachaise (París). A sota, es poden veure algunes de les obres que formen la bibliografia del menorquí.

d'abdicar... Cal posar fi a la seva desnaturalització; si la salvam d'aquesta metamorfosi, haurem salvat, alhora, la terra catalana".

El professor Tomàs Carreras i Artau va escriure, el 1951, que la participació activa de Guàrdia en la Renaixença literària, mereix una consideració especial. Mantingué relacions i una abundant correspondència amb els millors representants del moviment: Rubió i Ors, després amb el seu fill Rubió i Lluch, amb Vidal de Valenciano, el llibreter Àlvar Verdaguer, els canonges Collell i Bové o Massó i Torrents, director de *L'Avenç*. Ara bé, apunta el Dr. Carreras que l'odi entre ell i Menéndez Pelayo va restar-li simpaties, perquè el polígraf era aleshores un mestre admirat a Catalunya. "Sens dubte per aquesta raó, la jove promoció literària va girar-li l'esquena. Recordo –conta Carreras– de la meua primera joventut que, en una publicació catalana, (...),

es donà el crit esporàdic de *passar per alt* l'obra de Guàrdia, per no interessar".

Tal volta hem d'agrair a Rubió i Lluch que fes oïda sorda a la consigna, i que en el tombant de segle encomanés a un alumne seu (el maonès Maççal Pascuchi) la fal·lera per la figura de Guàrdia. Rubió conservava una nombrosa correspondència epistolar creuada entre tots dos. Pel que sembla, Pascuchi fou animat a estudiar aquest fons a suggeriment del seu mestre, i a capbussar en els arxius de Menorca. Fruit d'això fou un treball a la *Revista de Catalunya* dels anys vint, avançant un estudi crític de l'epistolari de Guàrdia. La feina definitiva, però, no l'escometria mai. Després, caldrà convenir que sobre Guàrdia caigué el silenci. Més tard, però, dues fites imprescibles recuperaren la memòria del menorquí. La primera, la publicació del millor estudi biogràfic, redactat com a tesi doctoral, d'Antoni Petrus l'any 1980. I la segona, la celebració (1997) d'un cicle de conferències –rematat amb un seminari– commemoratiu del centenari de la mort. Els molts silencis a què havia estat sotmès són ara recompensats, fins i tot per deixar sense sentit aquestes patètiques paraules d'home envellit i malalt: "Ni m'agrada el segle en que vivim, ni he tengut may facilitat d'acomodació, e per lo tant he sempre viscut solitari entre llibres".

Jordi Alzina Villalonga

